

ПИТАННЯ ПОДІБНОСТІ ПРАВОВІДНОСИН

THE QUESTIONS OF SIMILARITY OF LEGAL RELATIONS

Волох О.К., к. ю. н.,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національна академія внутрішніх справ

Гезет І.С., студент II курсу
Навчально-науковий інститут № 1
Національної академії внутрішніх справ

Статтю присвячено розкриттю змісту терміну «подібні правовідносини». Аналіз судової практики свідчить про суперечливе відношення до тлумачення даного терміну з боку представників суддівського корпусу.

Після прийняття у 2017 році у новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України можна говорити про досягнення певною мірою уніфікації судової процедури.

Ще у Пояснювальній записці до відповідного законопроекту (№ 6232 від 23.03.2017 р.) одне із завдань, на виконання якого було спрямоване викладення в новій редакції трьох процесуальних кодексів, сформульоване як *гармонізація правил цивільного, господарського та адміністративного судочинства із збереженням специфіки кожного*.

Зокрема, однакові правила було запроваджено і на стадії апеляційного розгляду, і на стадії перегляду справи судом касаційної інстанції.

Законом України від 15.01.2020 р. № 460-IX – знов-таки до всіх трьох кодексів – було внесено чергові доповнення щодо можливості касаційного оскарження судових рішень. Йдеться про так звані «касаційні фільтри».

Станом на сьогодні підставами касаційного оскарження рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанови суду апеляційної інстанції, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно в таких випадках:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Четвертий випадок пов'язаний з недослідженням судом зібраних у справі доказів, але тільки за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження (хоча б однієї з трьох вказаних вище).

Ключові слова: правовідносини, подібність правовідносин, касаційний перегляд, суд касаційної інстанції.

The article is dedicated to revealing the meaning of the term «similar legal relationship». The analysis of judicial practice shows a contradictory attitude to the interpretation of this term by representatives of the judicial corps.

After the adoption in 2017 of the new version of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine and the Economic Procedure Code of Ukraine, we can talk about the achievement of a certain degree of unification of the judicial procedure.

Even in the Explanatory Note to the relevant draft law (No. 6232 dated 23.03.2017), one of the tasks aimed at the implementation of the new edition of the three procedural codes was formulated as the harmonization of the rules of civil, economic and administrative proceedings while preserving the specifics of each.

In particular, the same rules were introduced both at the stage of appeal proceedings and at the stage of review of the case by the court of cassation instance.

Law of Ukraine dated January 15, 2020 No. 460-IX – once again to all three codes – made further additions regarding the possibility of cassation appeal of court decisions. We are talking about the so-called «cassation filters».

As of today, grounds for a cassation appeal against the decision of the court of first instance after an appellate review of the case and the decision of the court of appeal are the incorrect application by the court of the norms of substantive law or violation of the norms of procedural law exclusively in the following cases:

1) if the appellate court in the contested court decision applied the rule of law without taking into account the conclusion on the application of the rule of law in similar legal relations, set out in the Supreme Court's decision, except in the case of the Supreme Court's decision to depart from such a conclusion;

2) if the complainant substantiated the need to deviate from the conclusion regarding the application of the rule of law in similar legal relations, set forth in the Supreme Court decision and applied by the appellate court in the contested court decision;

3) if there is no opinion of the Supreme Court regarding the application of the rule of law in similar legal relations.

The fourth case is related to the failure of the court to investigate the evidence collected in the case, but only on the condition of a conclusion on the validity of the grounds for cassation appeal stated in the cassation complaint (at least one of the three specified above).

Key words: legal relations, similarity of legal relations, cassation review, court of cassation instance.

У Кодексі адміністративного судочинства України, наприклад, вказані вище додаткові «правила гри» викладено у статті 328.

Отже, необхідно, по-перше, для того, щоб довести подібність правовідносини у справах, насамперед, слід з'ясувати саме поняття «подібності правовідносин».

Так, наприклад в ухвалі Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 02.12.2021 р. у справі № 160/1/21 вказується:

«Подібність правовідносин означає, зокрема, тотожність суб'єктного складу учасників відносин, об'єкта та предмета правового регулювання, а також умов

застосування правових норм (зокрема, часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин). Зміст правовідносин з метою з'ясування їх подібності в різних рішеннях суду (судів) визначається обставинами кожної конкретної справи» [1].

Таким чином, в ухвалі відтворено правову позицію, раніше висловлену і вже повторювану у постановках Великої Палати Верховного Суду та Касаційних судів (див., наприклад, постанови Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2018 року у справі № 910/17999/16, від 25 квітня 2018 року у справі № 910/24257/16, постанову Касаційного адміністративного суду у складі

Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 1.380.2019.000591).

Така правова позиція є дійсно зручною, якщо метою діяльності Верховного Суду є відхилення касаційних скарг, де присутні аргументи заявників – громадян України про «подібність» правовідносин.

Адже у наведеній вище формулі термін «подібність» правовідносин визначається через *тотожність* їх елементів.

У свою чергу, після перевірки правовідносин на «тотожність» у переважній більшості справ неодмінно виявляється їх невідповідність даному критерію (хоча у КАС України про «тотожні правовідносини» жодного слова немає), що є формальною підставою для повернення касаційної скарги заявнику.

Прирівнювання «подібних» правовідносин до «тотожних» є помилковим. В даному випадку очевидною є підміна поняття.

Крім того, і практика Великої Палати Верховного Суду є неоднозначною у даному відношенні. Причиною цього, на нашу думку, могло стати також недостатнє розуміння значення застосовуваних термінів.

Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі № 910/5394/15-г було вказано:

«8.2. ...При цьому під судовими рішеннями в подібних правовідносинах слід розуміти такі, де тотожними є предмет спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені фактичні обставини, а також має місце однакове матеріально-правове регулювання спірних відносин» [2].

Натомість, у п. 5.5 постанови Великої Палати Верховного Суду від 19 червня 2018 року у справі № 922/2383/16 та у п. 6.30 постанови Великої Палати Верховного Суду від 19 травня 2020 року у справі № 910/719/19 – вказано:

«При цьому під судовими рішеннями в подібних правовідносинах слід розуміти такі рішення, де подібними є предмети спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені фактичні обставини, а також має місце однакове матеріально-правове регулювання спірних відносин» [3; 4].

А у постановах Великої Палати Верховного Суду від 12 грудня 2018 року у справі № 2-3007/11 та від 16 січня 2019 року у справі № 757/31606/15-ц, а також в ухвалях Великої Палати Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі № 760/18364/16-ц, від 25 березня 2020 року у справі № 307/3957/14-ц, від 28 квітня 2020 року у справі № 554/6777/17 – зазначається:

«При цьому під судовими рішеннями в подібних правовідносинах слід розуміти такі, де аналогічними є предмет спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені фактичні обставини, а також має місце однакове матеріально-правове регулювання спірних відносин» [5–9].

Оскільки терміни «подібний», «тотожний», «аналогічний» є загальноживаними, необхідно звернутися до їх визначень, зафіксованих у тлумачних словниках.

Визначення терміну *«тотожний»* практично збігається у Великому тлумачному словнику української мови та Новому тлумачному словнику української мови і звучить, як:

1) такий самий, однаковий з чимсь, цілком подібний до чогось, схожий один з одним за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом. // Відповідний чому-небудь, цілком схожий на щось [10, с. 1259];

2) такий самий, однаковий з чимсь, цілком подібний до чогось, схожий один з одним за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом; однаковий, цілком подібний, ідентичний, такий самий [11, с. 557].

Крім того, у Філософському енциклопедичному словнику термін *«тотожність»* прирівнюється до терміну

«ідентичність» і тлумачиться як «однаковість, повне співпадіння чого-небудь з чим-небудь. А. є ідентичним, якщо воно за всіх найрізноманітніших ситуацій і обставин завжди залишається одним і тим самим, так що може бути ідентифіковане як таке саме [12, с. 170].

На відміну від терміну *«тотожний»* термін *«подібний»* тлумачиться таким чином:

1) який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось. 2. Такий самий; такий, як той (про якого йде мова). 3. У математиці: який має подібність (у другому знач.) [10, с. 822];

2) який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось. *Сухе [маміне] тіло гріло мене теплом, таким знайомим і ні на що не подібним* (Коцюб.). 2. Такий самий; такий, як той (про якого йде мова); аналогічний, тотожний, ідентичний. *Наче в такт природі серце мєє стрепенулось од бажання подібної ж гармонії в людському житті* (Коцюб.). 3. У математиці: який має подібність (у другому знач.) [11, с. 743].

Термін *«аналогія»* в енциклопедичних джерелах має такі визначення:

1) АНАЛОГІЯ – 1. Подібність, схожість відмінних у цілому предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями. 2. У логіці – умовивід, коли на основі схожості предметів за одними ознаками роблять висновок про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками [13, с. 56];

2) АНАЛОГІЯ (від грецьк. відповідність, подібність) – міркування, в якому робиться висновок про наявність деякої ознаки у досліджуваного одиничного предмета (ситуації, події) на підставі його подібності за суттєвими рисами з іншим одиничним предметом (ситуацією, подією)... Аналогія відношень – це міркування, в якому об'єктом уподібнення виступають схожі відношення між двома парами предметів, а переносною ознакою – властивості цих відношень [14, с. 21–22];

3) АНАЛОГІЧНИЙ, -ая, -ое, -чен, -чна. Сходный, подобный;

АНАЛОГИЯ, -и. Сходство в каком-нибудь отношении между явлениями, предметами, понятиями [15, с. 26];

4) АНАЛОГИЯ (греч. analogia – соответствие, сходство), сходство предметов (явлений, процессов) в каких-либо свойствах [16, с. 51].

Отже, виходячи з наведених визначень, слід констатувати таке.

По-перше, терміни *«тотожний»* і *«подібний»* лише у літературному, поетичному, контексті (але необов'язково) і в математиці (наприклад, *подібні* трикутники) можуть мати однакове значення.

По-друге, термін *«аналогічний»* може вважатися синонімом тільки відносно терміну *«подібний»*, і в жодному разі не може означати *«тотожний»*.

Таким чином, висновки, неодноразово повторені у постановах та ухвалях Великої Палати Верховного Суду та Касаційних судів у складі Верховного Суду (у т. ч. і в ухвалі Касаційного адміністративного суду в моїй справі, № 160/1/21) щодо іменування *подібних* правовідносин *тотожними*, є хибними.

У загальній теорії права, **правовідносини** розуміються як різновид передбачених юридичними нормами чи зумовлених принципами права ідеологічних суспільних відносин, що встановлюються між суб'єктами права щодо об'єктів права на підставі юридичних фактів і виражаються у взаємних правах і обов'язках цих суб'єктів [18, с. 334–350].

Правові відносини – це свідомі вольові суспільні відносини, що виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких пов'язані закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу [19, с. 66].

Правові відносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини (соціальні зв'язки), учасники яких виступають носіями суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності [20, с. 254].

Отже, до структури правовідносин включають їх суб'єктів, об'єкти та їх юридичний зміст (взаємні права й обов'язки цих суб'єктів).

З огляду на це може скластися враження, що для цілей застосування ч. 4 ст. 328 КАС України подібність правовідносин слід встановлювати одночасно за трьома критеріями: суб'єктним, об'єктним і змістовним.

Проте *подібність* правовідносин, виявлена одночасно за трьома критеріями, об'єктивно буде свідчити про їх *тотожність* (однаковий вид суб'єктів, однаковий вид об'єкта й однакові права та обов'язки щодо нього).

Слід наголосити, що **процесуальний закон не вимагає встановлення такої тотожності**.

Навіть при визначенні терміну «типова справа» – де важливим є високий ступінь схожості певних ознак у різних справах – законодавець використовує термін «аналогічний». Тобто, необхідною умовою для визнання справи типовою по відношенню до зразкової є з'ясування того, що спір у такій адміністративній справі «виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги» (п. 21 ч. 1 ст. 4 КАС України).

З іншого боку, сутність терміну «аналогічний» вище з'ясовано за допомогою різних тлумачних словників, а головне – доведено те, що він аж ніяк не означає «тотожний».

Якщо ж при вирішенні питання про те, чи відкривати касаційне провадження, в якості наріжного каменю ставиться *подібність* правовідносин, то неправомірно, несправедливо звужувати їх до *тотожних (тобто, ідентичних)* правовідносин.

Врешті-решт, саме в такий спосіб – шляхом прирівнювання *подібності* і *тотожності* правовідносин – звужується обсяг права на доступ до правосуддя.

Як констатується у Висновку № 11(2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень:

«3. Чітке обґрунтування та аналіз є базовими вимогами до судових рішень та важливим аспектом права на справедливий суд...»

31. Щоб бути якісним, судові рішення повинні сприйматися сторонами та суспільством у цілому як *таке, що стало результатом коректного застосування юридичних правил, справедливого процесу та правильної оцінки фактів, а також як таке, що може бути ефективно реалізованим. Лише в такому випадку сторони будуть переконані, що їхню справу було розглянуто й вирішено справедливо, а суспільство сприйме ухвалені рішення як фактор відновлення суспільної гармонії. Для досягнення цих цілей необхідно виконання низки вимог.*

а) Чіткість

32. Усі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою – це необхідна передумова розуміння рішення сторонами та громадськістю».

б) Обґрунтування

34. Судові рішення повинні, у принципі, бути обґрунтованими. Якість судового рішення залежить головним чином від якості його обґрунтування. Належне обґрунтування є імперативом, яким не можна нехтувати в інтересах швидкості розгляду

<...>

42. Щодо змісту, то судові рішення повинні містити дослідження фактичних обставин та питань права, що лежать в основі спору...

46. У багатьох випадках дослідження питань права тягне за собою тлумачення юридичних норм.

47. Визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти юридичній визначеності. Адже юридична визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високої судової системи.

48. Пам'ятаючи про цю мету, судді застосовуватимуть принципи тлумачення, прийняті як у національному, так і в міжнародному праві» [21].

Відповідні висновки наявні у рішенні Європейського суду з прав людини від 21 жовтня 2010 року у справі «Дія-97» проти України», заява № 19164/04, § 46, 47:

«Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити з урахуванням преамбули Конвенції, у відповідній частині якої верховенство права оголошується частиною спільної спадщини Договірних Сторін. Суд також постановляв, що процесуальні правила призначені для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу юридичної визначеності, а також, що учасники судового провадження повинні мати право розраховувати на те, що ці правила застосовуватимуться. Цей принцип застосовується до усіх – не лише до сторін провадження, але й до національних судів» [22].

На підтримку даних аргументів свідчить і правова позиція Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду, сформульована у постанові від 5 липня 2017 року у справі № 761/15791/15-ц, про те, що «*відсутність доступного і розумно передбачуваного судового тлумачення призводить до порушень прав особи*» [23].

І це має пряме відношення до наведених вище доводів про помилковість практики Верховного Суду щодо іменування *подібних* правовідносин *тотожними*.

Виходячи із вказаного вище:

1. Подібними правовідносинами слід вважати правовідносини, які мають спільні риси між собою, аналогічні правовідносини, ті, що схожі між собою за певними ознаками, але при цьому виникають у відмінних в цілому умовах, обставинах.

2. Терміни «*тотожний*» і «*подібний*» лише у літературному, поетичному, контексті (але не обов'язково) і в математиці (наприклад, *подібні* трикутники) можуть мати однакове значення.

3. Термін «*аналогічний*» може вважатися синонімом тільки відносно терміну «*подібний*», і в жодному разі не може означати «*тотожний*».

4. Подібні, по суті, правовідносини неправомірно іменують *тотожними* у деяких постановках та ухвалах Верховного Суду. У зв'язку із цим є можливість застосування певного механізму недопущення відповідної справи до касаційного перегляду:

а) нормами Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (ч. 6 ст. 13) та відповідними нормами КАС України (ч. 5 ст. 242), ЦПК України (ч. 4 ст. 263) та ГПК України (ч. 4 ст. 236) передбачено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права;

б) оскільки суди мають приймати рішення з дотриманням норм процесуального права, вони можуть з метою відмови у відкритті касаційного провадження посилалися на висновки Верховного Суду у справах, де подібні правовідносини визнано тотожними.

5. Таким чином, шляхом прирівнювання *подібності* і *тотожності* правовідносин звужується обсяг права особи на касаційний перегляд справи, тобто, фактично, на доступ до правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 02.12.2021 р. у справі № 160/1/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101568573> (дата звернення: 30.06.2022).
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі № 910/5394/15-г. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74537190> (дата звернення: 30.06.2022).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 червня 2018 року у справі № 922/2383/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241935> (дата звернення: 30.06.2022).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 травня 2020 року у справі № 910/719/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89961496> (дата звернення: 30.06.2022).
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 грудня 2018 року у справі № 2-3007/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998289> (дата звернення: 30.06.2022).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 757/31606/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79250496> (дата звернення: 30.06.2022).
7. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі № 760/18364/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857807> (дата звернення: 30.06.2022).
8. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25 березня 2020 року у справі № 307/3957/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88570896> (дата звернення: 30.06.2022).
9. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 28 квітня 2020 року у справі № 554/6777/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89035064> (дата звернення: 30.06.2022).
10. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1728 с.
11. Новий тлумачний словник української мови (у 3 томах). Близько 200 тис. слів. Київ : Аконіт. Головредатор: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. 2003. – Т. 3: П–Я. – 862 с.
12. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 569 с.
13. Словник іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука. – 2-е видання, випр. і доп. Київ : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1985. – 966 с.
14. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
15. Ожегов Сергей Иванович Словарь русского языка. Около 57 000 слов. Изд. 10-е, стереотип. Под ред. д-ра филолог. Наук Н. Ю. Шведовой. – М. : Сов. энциклопедия, 1973. – 846 с.
16. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 1. – 862 с.
17. Загальна теорія держави і права : [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. – 584 с.
18. Теорія держави та права : [навчальний посібник] / Є. В. Білозьоров, О. Б. Горова, В. П. Власенко, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 268 с.
19. Теорія держави та права України : підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Майдан, 2018. – 436 с.
20. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: https://court.gov.ua/userfiles/vsn_11_2008.pdf (дата звернення: 30.06.2022).
21. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 жовтня 2010 року у справі «Дія-97» проти України», заява № 19164/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_932#Text (дата звернення: 30.06.2022).
22. Постанова Верховного Суду від 5 липня 2017 року у справі № 761/15791/15-ц. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS170392> (дата звернення: 30.06.2022).